

DOSYA/DERLEME

CUMHURİYET TARİHİ BOYUNCA TOPRAK MÜLKİYETİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Nevzat Evrim ÖNAL*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi ve siyasi tarihinde bir tartışma başlığı olarak toprak mülkiyeti ve bir sınıfsal yapı olarak toprak sahipleri özel bir öneme sahiptir. Osmanlı Anadolu'sunun kırsal eşrafı, Kemalist devrimin başlıca sınıfsal dayanağı olmuş, Osmanlı'nın son yüzyılında bu kesimin elinde toplanan ilkel birikim de cumhuriyet burjuvazisinin maddi temellerini teşkil etmiştir. Devrimden itibaren Türkiye burjuvazisinin tarihi, bu bakımdan başta büyük toprak sahipleri olmak üzere kırsal eşrafın burjuvalaşma tarihidir. Bu burjuvalaşma süreci, büyük toprak sahiplerinin kendi mülklerine yabancılaşmasıyla paralel ilerlemiş, CHP-DP ayrışması, Marshall Planı, planlı ekonomiye geçiş gibi kritik dönemeçler almış ve burjuvazinin tarım sektöründe faaliyet göstermekten büyük ölçüde vazgeçmesiyle tamamına ermiştir. Bütün bunlar ek olarak toprak mülkiyetinin yapısında yaşanan yaklaşık yüz yıllık dönüşüm süreci istikrarlı bir yapıyla sonuçlanmamış; köylülüğün işçileşmesinden işsizliğe, gıda güvenliğinden bağımsızlığa pek çok başlıkta sorun üreten bir kördüğüm haline gelmiştir. Bu çalışma, cumhuriyet tarihi boyunca toprak mülkiyetinin dönüşüm sürecini ele alarak, bu sorunların özüne ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toprak mülkiyeti, büyük toprak sahipliği, köylülük, kırsal kalkınma, tarım

The Transformation Process of Land Ownership Throughout The History of Turkish Republic

Abstract

Big land owners as a class and land ownership as an argument topic carries a particular importance in the economic and political history of Turkish Republic. The rural elite of Ottoman Anatolia had provided the class baseline of the Kemalist revolution and the primitive accumulation of this class had supplied the material basis of Turkish bourgeoisie. Therefore, the post-revolution history of Turkish bourgeoisie is the history of transformation of rural elite into modern bourgeois. This process went parallel with the alienation of rural landowners from their own property; passed critical turning points in CHP-DP divide, Marshall Plan and the transition to state planning; and consummated in almost complete withdrawal of bourgeoisie from agricultural production. Besides all these, the transformation process of land ownership that took almost a century have not resulted in a stable structure but a gridlock that incessantly produces problems in headings such as proletarianization of peasantry, unemployment, food security and independence. This article aims at shedding a light on the nature of these problems by investigating the transformation process of land ownership throughout the history of Turkish Republic.

Key words: Land ownership, big land ownership, peasantry, rural development, agriculture

*Öğr. Gör., Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu

Giriş

Tarihteki tüm kapitalistleşme süreçlerinde toprak üzerindeki tasarruf hakkının nasıl bir dönüşüm göstereceği, deneyimin özgün karakterini belirleyen bir önem taşımıştır. Burada toprak üzerinde, eski rejime uygun muhtelif kullanım biçimlerinin tamamının özel mülkiyete nasıl dönüştüğü kadar, toprak sahibi sınıfın kapitalizme nasıl uyum sağladığı da önemlidir. Kapitalist üretim biçimine geçiş sürecinde, toprak sahipleri, eski üretim biçimi ile yeni üretim biçimi arasında sıkışarak dönüşmeye zorlanan ve her kapitalistleşme deneyiminde sürece farklı biçimde dahil ya da karşıt olan bir sınıfsal yapı olarak karşımıza çıkar. Bu durum, kapitalizm öncesi ilkel birikimin kentli tüccar ve zanaatkarlar yerine toprak sahiplerinin elinde toplandığı durumda daha da ciddi bir önem kazanır zira bu durumda toprak sahipleri, kapitalistleşme sürecinin sınıfsal taşıyıcısı haline gelirler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişme sürecinde de olan budur. Kemalist devrimin sınıfsal karakteri, ona destek veren kırsal eşraf ve büyük toprak sahipleri tarafından belirlenmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin burjuva sınıfı da büyük ölçüde bu kesimin içinden yükselmiştir. Bu açıdan toprak mülkiyetinin dönüşümü ve kırsal eşrafın burjuvalaşması süreci, Türkiye kapitalizminin gelişiminin ana hattını oluşturmuş ve cumhuriyetin en azından ilk 40 yılında sürecin başlıca belirleyeni olmuştur.

Bu çalışma, cumhuriyet tarihi boyunca toprak mülkiyetinin dönüşümünü ve bu dönüşümün Türkiye kapitalizminin gelişimi açısından ne manaya geldiğini incelemeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, toprak sahiplerinin sınıfsal dönüşümlerinin yanı sıra, toprak mülkiyetinde bugün gelinen noktanın, Türkiye açısından ne gibi sakıncalar barındırdığına da değinilecektir.

Osmanlı Modernleşmesinin Sonuçları ve Cumhuriyetin Devraldığı Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı, piyasa ilişkilerinin imparatorluğu çeşitli kesimlerinde, farklı

gelişkinliklerde boy atmasına sahne olmuştur. Bu iç eşitsizliğin temel sebebi, sürecin kapitalist Avrupa ülkeleri tarafından oluşturulan ekonomik alana eklenme biçiminde ilerlemesinin sonucudur. Avrupa pazarlarına eklenen bölgeler tipik olarak ticaret limanları ve bu limanlardan Anadolu'nun içine uzanan demiryollarının oluşturduğu hinterlandlardır. Bu bölgelerde tarımsal ürün dokusu Avrupa'nın hammadde ihtiyaçlarına göre şekillenmekte, liman kentlerinde ise ticari sermaye birikimi hızlanmaktaydı. Dolayısıyla 19. Yüzyılın ortalarına kadar Avrupa merkezli dış dinamiğin Osmanlı coğrafyasında kapitalistleşmeye etkisi dolaşım ilişkileri üzerinden yaşanıyordu. Ancak; Osmanlı borçları yüzyılın son çeyreğinde ödenemez hale gelip de borçların düzenli tahsilat amacıyla yeniden yapılandırılması Düyun-u Umumiye çerçevesinde gerçekleştirildiğinde, dış dinamik Osmanlı coğrafyasının kapitalistleşmesinde mutlak biçimde baskın ve sermaye ihracına dayalı, emperyalist bir nitelik kazandı. Zamanla Düyun-u Umumiye Osmanlı maliyesinin gelir kalemlerinin yarısından fazlasını kontrol eden; sadece Osmanlı borçlarının değil, demiryolları için taahhüt edilen karlılık garantilerini de sağlayan, bunun için demiryollarına yakın topraklarda ürün dokusuna müdahale eden devasa bir yapıya dönüştü (Parvus, 1977; Quataert, 2008).

Diğer yandan, önce Sened-i İttifak, ardından da Tanzimat ile ilerleyen Osmanlı modernleşmesi, bu çalışmanın ele aldığı konuyla daha yakından ilişkili bir iç dinamik ortaya çıkartıyordu. Osmanlı açısından modernleşme imparatorluğa daha merkezi bir yapı kazandırılması ve imparatorluk coğrafyasındaki yerel merkezkaç dinamiklerinin kontrol altına alınmasına yönelik bir çabaydı ve bu açıdan tümüyle başarısız oldu. Sened-i İttifak ile yerel güçleri muhatap alan Osmanlı, Tanzimat ile amaçladığı merkeziyetçi dönüşümlerin hiçbirini gerçekleştirilemedi. Gerçekleştirilemeyen dönüşümler, yerelleşme dinamiklerinin önünü kesmek yerine, daha da açtı. Bu açıdan en önemli başlık, Aşar vergisinin toplanma biçimiydi.

Aşar vergisi iltizam sistemiyle toplanıyordu. İltizam sisteminde, belirli bir bölgenin vergi gelirlerinin

kimin tarafından toplanacağı, İstanbul'da defterdarın önünde yapılan açık artırma ile belirlenirdi. İhaleyi kazanan kişi, ihale konusu olan bölgenin aşarını toplama hakkı kazanırdı. Böylelikle aynı olarak toplanan vergi, hazineye parasal olarak girerdi. Bu sistem, kaçınılmaz olarak iki sorun yaratıyordu: Birincisi, Aşar toplama hakkını açık artırma ile satın alan mültezim (iltizam sahibi) kaçınılmaz olarak köylüden toplayabildiği kadar çok ürün toplama güdüsüyle hareket ediyor ve halkı sefaletle mahkum eden bir soygun mekanizması oluşuyordu. Bununla ilintili olan ikinci sorun ise, iltizamın ancak zor kullanma gücü olan kişiler tarafından toplanabilir hale gelmesiydi ki, bu yüzden kolluk kuvvetlerinin kontrolünü elinde tutan yerel yöneticiler, aynı zamanda iltizam ihalelerini de ellerinde tutuyordu (Ortaylı, 2008).

Dahası, iltizam hakkı, para karşılığı devredilebilen bir haktı (Rozaliyev, 1978). Dolayısıyla iltizamı para karşılığı satın alan yerel idareciler, bunu daha yüksek fiyata yerel eşrafa devretmek suretiyle servet biriktiriyorlardı. Paşadan iltizam hakkını satın alanlar ise kendi hesaplarını çok daha iyi yapmak zorunda olan, esnaf ölçekli kişiler oluyor ve bunların köylüye yönelik tutumunda küçük hesaba dayalı soygunculuk çok daha baskın oluyordu. Sancak paşaları ise biriktirdikleri servet ile İstanbul'a kafa tutacak güce erişiyorlardı.

Tanzimat, iltizam sistemini kaldırmayı hedeflemiş ve bu amaçla "memlekette vergi toplama hakkının ancak birer devlet memuru olan muhassıllara bırakılmasıyla mültezim, mütevellî vesaire tanınmaması" nı öngörmüştü (Barkan, 1980). Bunun en temel sebebi, iltizam yoluyla güçlenen yerel otoritelerin merkezi otoriteye baş kaldıracak güce ulaşmaları ve sık sık baş kaldırmaya başlamış olmalarıydı. Öte yandan iltizam sisteminin hazinenin gelirlerini düşüren ve mültezimi zengin eden yapısı herkes tarafından bilinen bir durum oluşturmaya başlamıştı.

Yukarıda alıntılanan hüküm uygulanamadı. Devasa boyutlardaki imparatorluğun toprak vergisinin memurlar marifetiyle

merkezileştirilemeyeceğini gören Tanzimatçılar, iltizam işlerini vali ve diğer yerel yöneticilere yasaklamakla ve kapsamını daraltmakla yetindiler. Böylelikle yerel otoritelerin merkezkaç eğilimini besleyen mali kaynak ortadan kaldırıldı, Aşar hazineye daha çok gelir getirecek bir biçimde toplanmaya başladı, köylülük de önceki düzende sancak paşalarından iltizamı devralan küçük zorbaların eline daha dolaysız biçimde terk edildi. Öte yandan Tanzimatla birlikte, Aşar vergisinin toprağın verimine göre 1/2 ile 1/10 arasında değişen oranı, imparatorluk çapında tüm topraklar için 1/10 olarak sabitleniyordu (Barkan, 1980). Bu, uygulanıp uygulanmamış olmasından bağımsız olarak (zira mültezimlerin Aşarı toplarken oranı aşmaları, hatta çift vergi toplamaları istisna olamayacak derecede sıkı) çok önemli bir karardı; çünkü vergi oranları Tanzimat öncesi dönemde toprağın verimliliğine göre ayarlanmıştı ve verimi yüksek topraklardan yüksek oranda vergi alınıyordu (Quataert, 2008). Bu, verimli toprakların farklılık rantına devlet tarafından el konulması anlamına geliyordu ve bunun tersi olarak vergi oranlarının eşitlenmesi de, toprak rantının toprak üzerinde tasarruf hakkını elinde tutana bırakılması anlamına gelmekteydi.

Böylelikle Tanzimatın Aşar vergisine yaptığı müdahale, iltizam sisteminden üreyen zenginliğin hem önünü açmış, hem de bu zenginliğin kırsal eşrafın elinde toplanmasının olanaklarını yaratmıştı. Bunun ardından, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nde toprakta özel mülkiyet tanındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci ilkel birikim yolu açılmış oldu. İltizam sistemi sayesinde zenginleşen ve artık kendi özel toprak mülküne sahip olan yerel eşraftan bilhassa coğrafi açıdan uygun konumlarda bulunanlar, dış dinamik doğrultusunda şekillenen ticaret ağlarına da dahil oldular. Piyasa ilişkileri geliştikçe artan parasal ihtiyaçlar köylülük içinde tabakalaşmayı tetikledikçe, iltizam yoluyla zenginleşen eşraf, hem köylüden ucuza ürün kapatıp dünya pazarlarına daha pahalıya satan tüccara, hem de dar zamanlarda köylüye fahiş faizle borç verip, sonrasında toprağa el koyan ya da sürgit faiz yoluyla köylüyü sömüren tefeciye dönüştü.

Böylelikle büyük toprak sahibi, vergi toplayıcısı mültezim, tüccar ve tefeci gibi köylünün ürettiği toplumsal artığa el koyan kesimler arasında sadece bir toplumsal ittifak oluşmadı, bu asalaklık biçimleri giderek tek bir şahısta toplanmaya başladı. Ortaya çıkan tipoloji, Osmanlı kırsalının ilkel birikimini elinde bulunduran kişiydi ve onun temel özelliklerinin başında, kendine ait topraklara sahip olması geliyordu (Önal, 2009a).

Osmanlı'nın son yıllarına ait toprak mülkiyeti verileri, henüz cumhuriyet kurulmadan dahi önemli eşitsizliklerin ortaya çıktığını göstermektedir. Rozaliyev'e göre Birinci Dünya Savaşı'nın başında, tarımsal nüfusun yüzde birini oluşturan büyük toprak sahipleri ve ağaları, tüm işlenebilir toprakların yüzde 39,3'üne sahiptiler; nüfusun yüzde dördünü meydana getiren küçük toprak ağaları, kulaklar ve çiftçiler arazinin yüzde 26,2'sini ellerinde bulunduruyorlardı; tarımsal nüfusun yüzde 95'ini oluşturan köylü işletmelere ise arazinin yüzde 34,5'i düşüyordu (Rozaliyev, 1978).

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1912-1913 yıllarında yapılan tarım sayımları benzer rakamlara işaret etmektedir. Anadolu çapında 1 milyon aileyi kapsayan verilere göre aileler içerisinde toprakları en büyük olan yüzde 1'lik kesim toprakların yüzde 39'una, en küçük topraklara sahip olan yüzde 87'lik kesim ise toprakların yüzde 35'ine sahipti (DİE, 1973). Ayrıca yapılan incelemelere göre, bir köylü ailesinin, iki yılda bir nadasa bırakarak işlediği topraktan geçimini sağlayabilmesi için en az 50 dönümlük toprağa (yani yılda net 25 dönüm ekili alana) sahip olması gerektiği hesaplanmaktadır. Aynı dönem içerisinde Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu hariç bütün bölgelerde 50 dekardan daha az toprağa sahip işletmelerin oranının yüzde 70-85 arasında bulgulanmakta, bu aile birimlerin yarısının ise 10 dekardan küçük toprağa sahip olduğu belirtilmektedir (Köymen, 2003). Topraksız köylüler ise, henüz toplam tarımsal nüfusun yüzde 8 gibi bir kısmını oluşturmaktaydı (DİE, 1973). Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yoksul köylü, kendi toprağını işleyerek geçimini sağlayamamakta, büyük toprak sahiplerinin yanında çalışmak zorunda kalmaktadır ve köylünün küçük bir

toprağa sahip olmasına rağmen işçileşmesi daha bu dönemde başlamıştı.

Kuruluş Yılları: Merkezileşme ve Konsolidasyon

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan Kemalist devrim, yalnızca emperyalist işgale karşı bir silahlı mücadele değil, aynı zamanda İstanbul iktidarına karşı bir siyasi mücadele niteliğindedir. Siyasi açıdan ulusal, sınıfsal açıdan ise burjuva karaktere sahip olan devrim, başlangıcından itibaren maddi dayanağını zenginleşmiş kırsal eşrafta bulmuş, bu açıdan Osmanlı'nın merkezi-yerel gerilimi açısından yerel olana yaslanmıştır. Bunun mantıki sonucu olarak devrim Anadolu'sunun diğer burjuvalaşma dinamiği olan kentli gayrimüslim ve zanaatkarlar devrimin ilk yıllarından itibaren süreçten dışlanmıştır.

Bu açıdan Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve cumhuriyetin kurulmasıyla gelen konsolidasyon, Osmanlı döneminde "yerel" olanın iktidara gelmesi anlamına gelmektedir. Devrimci Kemalist kadrolarla ittifak halinde iktidara gelen kırsal eşraf, derhal kendi çıkarlarını ilerletmeye başlamış, çıkarlarına yönelik her türlü müdahalenin de sert biçimde önünü kesmiştir.

İlk çarpıcı örnek, toprak reformu tartışmasının akıbetidir. Cumhuriyetin ilk yılında toprak reformu başlığı gayri resmi biçimde Ankara'nın gündemine girmiştir. Bu gündemin yarattığı yankılar konusunda Sabiha Sertel ile Mazhar Müfit arasında yaşanan diyalog, toprak sahiplerinin cumhuriyetin ilk yıllarındaki siyasi ağırlığı konusunda çarpıcı bir tablo çizmektedir:

- Pekala, dedim, şimdi Mecliste eşraf, toprak ağaları, hacılar, hocalar yok mudur? Bunlar Mustafa Kemal'in reformlarını destekleyecekler midir? Bu gericiler yine reformlara karşı geleceklerdir. Mustafa Kemal halka değil bu gerici kuvvetlere dayanıyor. Anayasada toprak reformunu, işçi haklarını sağlayacak maddeler yok. Türkiye sınıfsız bir toplumdur, diyorlar. Ezilen işçiler, köylüler haklarını nasıl koruyacaklardır?

Mazhar Müfit bu defa kızmadı. Düşünerek cevap verdi:

Mustafa Kemal bir çok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla, özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslardan Feyzi Bey'ler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkansız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafı kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık (Sertel, 1969).

Toprak reformu girişimleri bu şekilde savuşturulduktan sonra sıra Aşar'ın ilgasına gelmiştir. Pre-kapitalist nitelikte bir vergi olan Aşar'ın ilgası, devrim öncesinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tartışma programında dahi yer alan bir başlıktır. Ancak Aşar aynı zamanda hazinenin gelirlerinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır ve kaldırılmasıyla ortaya çıkacak boşluğu doldurmak kolay olmayacaktır. Konu mecliste 26 kez görüşüldükten sonra 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde de tartışmaya açılmıştır. Kongrede çiftçi grubunun karar tasarısının birinci maddesi Aşar vergisinin kaldırılmasını öngörmektedir ve bu madde çiftçi ve işçi grupları tarafından kabul edilmiş, sermaye ve ticaret gruplarından ise "*bugünkü Aşar usulünün kaldırılmasıyla, yerine adil bir usulün getirilmesi*" yönünde karşı teklif gelmiştir (Küçük, 1997).

Sonuçta Aşar, tartışmayla değil, koşulların dayatmasıyla kaldırılmıştır. Verginin kaldırılmasına yönelik yasa tasarısının 10 Şubat 1925'te TBMM'ye gelmesinden bir gün sonra Şeyh Sait isyanı çıkmış, tasarı derhal görüşülmüş ve 17 Şubat 1925'te 1'e karşı 151 oy ile kabul edilmiştir. Aşarın ilgasının ardından tarım kesimine yönelik konan tüm vergiler ya toplanamadan kaldırılmış, ya da bütçeye katkıları Aşarın yanında çok küçük kalmıştır (Küçük, 1997; Önder, 1988). Nihayetinde Aşarın yokluğuyla ortaya çıkan boşluğu doldurmak için şeker ve gazyağına dolaylı vergi konmuş, mülk sahibi sınıftan alınan vergi yükü, halkın tümüne yüklenmiştir (Boratav, 2004). Böylelikle geçimliğin ötesinde maddi kazanç amacıyla tarımsal faaliyet yürüten kesim, 1925 itibarıyla fiilen vergiden muaf hale gelmiştir. Bu kesimin yeniden nizami biçimde maliye sistemine dahil edilmesi ancak 1960 sonrasında olacak, o tarihteki uygulamalar da büyük ölçüde kağıt

üzerine kalacaktır (Önder, 1988; Avcioğlu, 1969).

Toprak sahibi kesimin kuruluş yıllarında çıkarlarını ilerletme biçimi, ellerinde bulunan yasama gücünü kullanmaktan ibaret değildir. Kuruluş yılları, özel toprak mülkiyetinin önemli ölçüde genişlemesine sahne olmuştur. Bu konuda en önemli başlık, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan mübadele sürecidir. Tam rakamlar çok tartışmalı olsa da, 1,5-2 milyon arası Rum'un Yunanistan'a gönderildiği ve 350-500 bin Türk'ün de Türkiye'ye geldiği bu süreçte, boşalan bereketli topraklara çoğunlukla yerel eşraf el koyarken, muhacirlere Mübadele, İmar ve İskan Kanunu çerçevesinde sağlanan yerler ise kamu mülkünden seçilmiş, çoğunlukla devlet mülkü altında olan ancak hayvancılıkla uğraşan vatandaşlar tarafından serbestçe kullanılan mera topraklarının dağıtılması yoluna gidilmiştir (Boratav, 2004; Kiray, 1970). Bir yanda büyük toprak sahipleri mülkiyetlerini genişletmekte, diğer yanda ise özel toprak mülkiyeti mera alanlarının daralması pahasına bir bütün olarak genişlemektedir. Bunun sonucunda 15 yıl içerisinde toplam 40 milyon dönümlük mera ortadan kalkmış ve göçebe tarıma karşı yerleşik tarımın desteklenmesi, cumhuriyetin temel tarım politikalarından biri haline gelmiştir (Toprak, 1988).

Dahası, dağıtılan arazinin de dağıtıldığı ellerde kalmadığı ve zamanla büyük mülk sahipleri tarafından çeşitli yollarla el konulduğuna dair işaretler bulunuyor.

Devlet araziye metruk arazi diye muhacire veriyor. Onlar da kullanılır duruma getiriyorlar. Sonra herhangi bir sahibi çıkıyor ve diyor ki, "bu benim mülkümdür". Tapusunu gösteriyor ve muhaciri sokağa atıyor... Trabzonda arazi çok dardır. On dönüm, yirmi dönüm araziye sahip olan kimse, büyük arazi sahibi ve zengin sayılır. Birisi çıkıp 200 bin dönüme sahip olduğuna dair mahkeme kararı gösterdi ve köylüleri oradan çıkardı... Hat boyundan geçerken Sazılar köyü vardır. Burası muhacirlerindi. Emin Bey'e sorarım bu arazi kimin adına kayıtlıdır ve ne zaman ona geçmiştir. Böyle kaç tane arazinin

sahibi çıkmıştır... Ne kadar metruk arazi kullanılır duruma getirilmişse bunların hepsinin sahibi çıkmıştır. Gedikabat körfezinde yerli halk bataklığı kuruttu. Burada sıtma vardı. Bunlar her türlü tehlikeyi göze alarak bataklığı kuruttular ve yerleştiler. Ektiler, biçtiler, çalıştılar, kanallar açtılar. Bir kişi geldi bu toprakların kendisine ait olduğunu söyleyerek bunları buradan çıkardı. Halk yine topraksız kaldı. Dağlara sığındılar. Çalı çırpı toplayarak geçinmeye başladılar (Tökin, 1970).

İktidar erkini elinde bulunduran mülk sahibi sınıf, doğal olarak bu erki mülkiyetini genişletmek için kullanmakta, bunun sonucunda toprak mülkiyeti giderek merkezileşmektedir. 1930'lara gelindiğinde ortaya çıkan toprak mülkiyeti verileri incelendiğinde (Tablo 1) eşitsizliklerin yalnızca yerli yerinde durmadığı, aksine daha da derinleştiği gözlenmektedir.

Diğer yandan, henüz bu tarihlerde dahi, toprak sahibi sınıfta önemli bir kendi mülküne yabancılaşma ve topraktan kopma eğilimi baş göstermiştir. Bu eğilim, Türkiye'nin toprak sahiplerinin burjuvalaşma sürecinin başat dinamiğidir ve gelecekte büyük toprak sahipliği ile kentli burjuvazi arasındaki ayrımların ortadan kalkması, büyük toprak sahipliğinin kentli burjuvazi ile arasındaki çıkar ayrımlarının silikleşmesi ve nihayetinde bu kesimin burjuvazinin bir fraksiyonu haline gelmesini sağlayan bu eğilimdir.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren bu eğilimin izlerini görmek mümkündür. Henüz 1930'larda dahi büyük toprak sahipleri kente yerleşip mülkünü kahyalar aracılığıyla yöneten, kendisi üretimle uğraşmak yerine topraklarını ortakçılıkla işlettiren, sermayesini yeniden üretmesinin ana yöntemi ise tefecilik olan kişilere dönüşmüştür:

Bizde toprak sahipleri çoğunlukla şehir ve kasabalarda oturan tüccar, esnaf, serbest meslek sahibi yahut şehir veya kasabalarda oturmayı tercih etmiş hal ve vakti yerinde köylülerdir... Tüccar, esnaf, serbest meslek sahibi ise, çoğunlukla ödenemeyen borçlar karşılığında köyde toprak sahibi olmuşlardır. Bu vaziyete göre köyde birikmesi gereken milli sermaye bu yolla şehir ve kasabalarda birikiyor... Başka memleketlerde şehir ve kasabalarda biriken bu milli sermayeler, sanayiye, ticarete veya diğer iş sahalarına aktığı halde, bizde pek karlı olan murabahacılık¹ sahasında kullanılır. Köyde üretilen artı değer şehir veya kasabaya gelir ve oralardan murabaha kanalıyla tekrar köye döner (Tökin, 1932).

Bu eğilim, pek çok örnekte dejenere bir mülk arsızlığı olarak tezahür etse de, geleceğin sınıai burjuvazisinin oluşma dinamiklerini tetikleyen de büyük toprak sahibinin mülküne yabancılaşma sürecidir. Kentleşen toprak sahiplerinin bir kısmı iktisadi faaliyetlerini tefecilikle sınırlandırmamakta, tefecilikten vazgeçmemekle birlikte daha gelişkin

Tablo 1. 1930'larda toprak mülkiyeti dağılımı

Toprak Grupları (dekar)	Aile Sayısı	Aile Yüzdesi	İşlenen toprak (dekar)	İşlenen toprak (dekar)
Topraksız	128.690			
1-20	856.661	34,30		
21-50	611.971	24,40		
51-100	524.413	21,00		
100-500	499.955	20,00	149.180.000	86,30
501-5000	5.764	0,20	17.200.000	10,00
5001+	418	0,02	6.400.000	3,70
TOPLAM	2.499.182	100,00	172.780.000	100,00

Kaynak: Köymen, 1981

sermaye faaliyetlerine girişmektedir. Daha da çarpıcı olan, 1924 yılında, henüz Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası yokken kurulan Ziraat Bankası'nın bu sürecin ana dayanağı olmasıdır:

Büyük arazi sahiplerinden bazıları kasaba ve şehirlerde yazıhane açarak 'köylü-tüccar' zümresini oluşturmuşlardır. Bunlar hem kendi arazilerinin, hem de civar köylerin ürününü toplayarak pazarlara sevkedip satarlar. Büyük şehirlerde ortakları vardır. Hatta bazıları doğrudan doğruya Avrupa ile iş yaparlar. Hatta sermaye iştiraki yoluyla sanayici bile olmuşlardır. Böylece aynı şahısta 'köylü-tüccar-sanayici' tipi temsil edilmektedir. İşte böyle bir şahıs evvela arazi sahibi olarak Ziraat Bankası'ndan kolaylıkla kredi alır, sonra tüccar sıfatıyla senetleri iskonto ettirir. Aldığı krediyle köylüden mal toplar ve daha kötüsü fahiş faizle köylüye borç verir. Yani bu 'tüccar-köylü' Ziraat Bankasından %15 faizle aldığı parayı köylüye %60 faizle borç verir. Böylece Ziraat Bankası mücadele etmesi gereken murabahacıya bilmeden (?) destek olmaktadır (Köymen, 1981).

Burjuvallaşma Sürecinin Tamamlanması: Marshall Planı ve Demokrat Parti İktidarı

1930'ların başında devletçilik ilkesinin benimsenmesinden itibaren CHP içinde Kemalist kadrolar ve büyük toprak sahipleri arasındaki ayrım giderek belirginleşmiştir² (Boratav, 2006). Savaş yıllarında yaşanan buğday karaborsacılığı sayesinde zenginliklerini daha da genişleten büyük toprak sahipleri, 1945 yılında şiddetlenen toprak reformu tartışmasından bir kez daha, yasama sürecinde olmasa da yürütme sürecinde galip çıkmış, 1950

yılında ise Demokrat Parti hükümeti ile iktidara gelmişlerdir (Avcioğlu, 1969; Önal, 2009B).

Bu dönem, Türkiye burjuvazisinin önüne artık kaçınılamayacak bir yol ayrımı da koymuştur. İki savaş arasındaki dönemde batı kapitalizmi ile Sovyet sosyalizmi arasında bir denge politikası yürütebilen Türkiye için artık böyle bir seçenek mevcut değildir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından batı kapitalizmine büyük bir hızla ve güçlü bağlarla eklenmeye yönelmiş, bu doğrultuda savaş sonrasında yerleşik hale gelen tüm emperyalist kurumlara üye olmuş, ayrıca topraklarında savaş görmemiş olmasına rağmen, ciddi ısrar ve ödünlerle Marshall Planı'na dahil olmuştur (Avcioğlu, 1969). Plan çerçevesinde oluşturulan işbölümünden Türkiye'nin payına düşen, aldığı yardımlarla tarım sektörünü geliştirmek ve Batı Avrupa'nın yaşamakta olduğu gıda kıtlığına yardımcı olmaktır. Demokrat Parti iktidarından iki yıl önce atılan ve 8 Temmuz 1948'de Meclis tarafından tasdik edilen ABD-Türkiye İktisadi İşbirliği Anlaşması ile resmîyet kazanan bu adım, Türkiye'nin kalkınma yolunda birinci önceliğin tarıma verilmesi anlamına gelmiştir. Marshall Planı'ndan Türkiye'ye ayrılan kaynak, bu doğrultuda tarımsal kalkınmaya yöneliktir ve gerçekten önemli bir mekanizasyon, sermaye kullanımı ve toprak genişlemesiyle sonuçlanmıştır (Tablo 2).

Toprak sahiplerine devlet tarafından sağlanan olanaklar toprak kullanımında yüzde 60'lara varan, devasa bir sıçramaya neden olmuş, bununla beraber kredi olanakları ve makineleşme ile tarımda sermayenin organik bileşimi artmıştır. Toprak genişlemelerinde temel yöntem, bir kez daha mera

Tablo 2. Marshall Planı ve sonrasında tarıma aktarılan kaynak ve toprak kullanımı

	Plan Öncesi	Plan Sonrası
Traktör	1750 (1948)	31.415 (1952); 42.527 (1958)
Biçerdöver	988 (1948)	6.000 (1956)
Kredi	235 milyon TL (1948)	1,2 milyar TL (1953); 2 milyar TL (1957)
Toprak Kullanımı	14,5 milyon hektar (1950)	19,6 milyon hektar (1954); 23,2 milyon hektar (1960)

Kaynak: Kanbolat, 1963; Köymen, 2003

arazilerinin tahrip edilmesi ve tarlaya dönüştürülmesidir. Avcioğlu, bu dönemde toplamda 93 milyon dekar mera arazisinin özel mülke dönüştürüldüğünü hesaplamakta, bunun 18 milyon dekarlık kısmının devlet tarafından muhacirlere dağıtılan arazi olduğunu, kalan 75 milyon dekarlık kısmın ise büyük toprak sahipleri tarafından "çiftlendiğini" ifade etmektedir (Avcioğlu, 1963).

1950'lerin ilk yarısında büyüyen mülkiyet ve güçlenen sermaye yapısı, Marshall Planı'nın öngördüğü tarım ürünlerine yönelik yurtdışı talep ile üst üste düşmüş, bu konjonktür büyük toprak sahiplerinin burjuvalaşma sürecini hızlandırmış ve Demokrat Parti iktidarının sonuna gelindiğinde artık Türkiye'de burjuvaziden ayrı çıkarlara sahip bir sınıfsal yapı olarak büyük toprak sahipliğinden bahsetmek imkansız hale gelmiştir:

Çok sözü edilen ve bir çok huzursuzlukların nedeni olan büyük toprak sahiplerini ele alalım. Tarımda feodal kalıntıların hala devam etmesine rağmen şurası açıktır ki, bugünkü büyük toprak sahiplerinin niteliği, feodal ağadan çok farklıdır ve söz konusu büyük toprak sahipleri önemli bir ölçüde burjuvalaşmıştır. Güneydeki büyük toprak sahipleri, dış pazarlar için üretim yaparlar, tarımda makine kullanırlar, Cadillac sahibidirler ve büyük burjuvazinin temsilcisidirler (Behice Boran'dan aktarım) (Rozaliyev, 1979).

Hızlanan Yabancılaşma: Planlı Dönem ve Sonrası

27 Mayıs darbesi, büyük toprak sahiplerinin partisi olarak tanımlanabilecek olan Demokrat Parti'yi iktidardan indirdiği için, bu kesime karşı yapılmış bir müdahale olarak yorumlanabilmektedir. Ne var ki; 27 Mayıs sonrasında toprak reformu yeniden gündeme geldiğinde, tartışma 1945'de olduğundan dahi cılız kalmış, 1960-80 döneminde toprak reformuna yönelik tüm girişimler son tahlilde tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Önal, 2009b).

Diğer yandan, büyük toprak sahiplerinin siyasetteki ağırlıklarının 27 Mayıs darbesinin ardından tedricen azaldığını söylemek mümkündür.

Dolayısıyla, 1950 yılında büyük bir parlamento çoğunluğu elde edebilen bir sınıfsal yapının, siyasi etkisinin bu kadar hızlı biçimde daralmasının sebeplerinin aranması gereklidir.

27 Mayıs darbesinin bu kesimin siyasi etkinliğine yönelik geriletici bir etkisi olduğu tartışma götürmezdir. Nitekim darbe sonrası, planlı ekonomiye geçişin ilk yıllarında yapılan tarım sayımında, büyük toprak sahiplerinin mülklerini saklama endişesiyle hareket ettikleri görülmektedir³. Diğer yandan, aynı dönem içerisinde büyük toprak sahiplerinin de bir parçası olduğu mülk sahibi sınıfın, kar oranlarının daha yüksek olduğu sektörlerle yöneldiğini söylemek de mümkün görünmektedir. Dönem boyunca tarım sektörü GSMH içinde pay kaybederken, tarım tarafından kaybedilen pay sanayi ve hizmetler tarafından paylaşılmıştır. Birinci önceliğin sanayileşme ve kentleşme olduğu; devlet kaynaklarının öncelikle bu kesime yönlendirildiği dönemde, sermaye sınıfının önceliği de bu alanlara yönelmek olmuştur. Bu eğilimin, pre-kapitalist toplumsal ilişkilere dayalı emek sömürsünün halen yaygın olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde daha az etkili olduğu açıktır, ancak 1980'e gelinirken Türkiye burjuvazisi tarımsal faaliyetten giderek uzaklaşmakta, daha yüksek kar oranlarının bulunduğu alanlara yönelmektedir.

Neoliberal Tahribatın Ardından Gelinek Nokta

12 Eylül darbesiyle birlikte Türkiye kapitalizminin içine girdiği kapsamlı dönüşüm sürecinin bu çalışmanın incelemekte olduğu konu açısından en önemli boyutu; bir prensip olarak tarım sektörüne verilen devlet desteğinin kaldırılmasının benimsenmesidir. Bu, genel olarak devletin iktisadi faaliyetlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik neoliberal siyasetin tarım sektörüne yansımasıdır. Ne var ki; devlet desteğinin olmadığı koşullarda yalnızca Türkiye'de değil, dünyanın her yerinde piyasa mekanizmaları sistematik olarak tarım üreticisinin aleyhine işlemektedir (Boratav, 2004).

12 Eylül'ün ardından tarım sektörüne yönelik devlet desteğinin geri çekilmesinin bu kesimde

yarattığı yıkımın bütün boyutlarıyla incelenmesi, bu çalışmanın kapsamının dışında kalıyor (Önal, 2007). Ancak; Özal iktidarıyla başlayan, 1990'ların ilk yarısında güçlenen toplumsal muhalefetle beraber kısmen gerileyen, 1999 yılında IMF gözetiminde yürürlüğe konulan istikrar programıyla bir kez daha hız kazanan yapısal dönüşüm süreci,

2001 krizinin ardından Kemal Derviş yönetiminde yürütülen Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile tamamına ermiş, devletin girdi, kredi ve ürün bazlı destekleme modeli ortadan kaldırılmıştır. 1991-2001 aralığında toprak mülkiyetinde yaşanan dönüşümün boyutları (Tablo 3), süreci çarpıcı biçimde özetlemektedir.

Tablo 3. 1991 ve 2001 Genel tarım sayımları'na göre toprak mülkiyeti dağılımı

1991				
İşletme Boyutu	İşletme Sayısı	İşletme Yüzdesi	İşlenen Toprak (dekar)	İşlenen Toprak yüzdesi
Topraksız	101.700	2,50		
1-5	251.686	6,19	667.059	0,28
5-9	381.287	9,37	2.511.091	1,07
10-19	752.156	18,49	10.042.501	4,28
20-49	1.274.609	31,33	38.668.961	16,49
50-99	713.149	17,53	46.750.693	19,94
100-199	383.323	9,42	49.216.633	20,99
200-499	173.774	4,27	46.487.432	19,82
500-999	24.201	0,59	14.982.493	6,39
1000-2499	10.266	0,25	13.856.621	5,91
2500-4999	1.930	0,05	6.538.082	2,79
5000+	441	0,01	4.789.427	2,04
Toplam	4.068.522		234.510.993	
2001				
İşletme Boyutu	İşletme Sayısı	İşletme Yüzdesi	İşlenen Toprak (dekar)	İşlenen Toprak yüzdesi
Topraksız	54.523	1,77		
1-5	178.006	5,79	481.987	0,26
5-9	290.461	9,44	1.952.471	1,06
10-19	539.816	17,55	7.378.022	4,00
20-49	950.840	30,91	29.531.622	16,02
50-99	560.049	18,20	38.127.035	20,68
100-199	327.363	10,64	43.884.397	23,81
200-499	153.685	5,00	42.075.498	22,82
500-999	17.429	0,57	11.218.554	6,09
1000-2499	4.199	0,14	5.476.930	2,97
2500-4999	222	0,01	695.541	0,38
5000+	57	0,002	3.526.175	1,91
Toplam	3.076.650		184.348.232	

Kaynak: DİE Genel Tarım sayımları (1991, 2001)

Rakamlar, 1991-2001 döneminde bir milyondan fazla tarım işletmesinin ortadan kalktığını ve 50 milyon dekar tarım arazisinin kullanımdan çıktığını göstermektedir. 2001 sayımının 1991 sayımına göre daha az titiz bir biçimde yapıldığına dair kimi bulgular bulunmakla birlikte, oranı yüzde 25'e yaklaşan azalmanın sadece kötü sayım yapılmasıyla açıklamak, fazlasıyla iyimser olacaktır (**TÜSİAD, 2005**). 1980'lerden itibaren kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte arsa rantı ekonomide büyük ağırlık kazanmış, bilhassa turistik bölgeler ve metropol çevrelerinde tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılması hızlanmıştır (**Kayıkçı, 2005**). Tarımsal faaliyetin getiri oranı düştükçe, fırsat bulan herkes sahip olduğu tarım arazisini rant amaçlı değerlendirmektedir. Elde bulunan son kapsamlı tarım sayımı 2001 yılına ait olduğu için, bugün gelinen nokta hakkında detaylı sayısal veriler bulunmuyor. Ancak, TÜİK tarafından yayınlanan istatistik yıllıklarından derlenen tarımsal arazi kullanım verileri (Tablo 4) 1991-2001 dönemindeki eğilimin sürüyor olduğunu gösteriyor:

Burada öncelikle dikkate alınması gereken nokta, yalnızca ekilen alanın değil, toplam tarla alanının düzenli olarak azalıyor olmasıdır. 2002-2008 döneminde 23 milyon dekar tarla alanı (daha) ortadan kalkmıştır. Bu miktar, toplam tarla alanının

yüzde 10'udur. Benzer sonuçlara tarımsal işgücü istatistiklerinden de ulaşmak mümkündür. 1998-2008 periyotunda tarım sektöründe işgücü daralması yüzde 30 civarındadır. Rakamsal olarak konuşmak gerekirse, tarım kesiminin istihdamı bu periyotta dokuz milyon kişiden altı milyon kişiye gerilemiştir (**Önal, 2007**). Finansal kriz sonrasında rakamlar bir miktar köye dönüşe işaret etse de, bunun sebebi köyün yeniden çekici hale gelmesinden çok, yüzde 15 yapısal işsizlik ortamında kentlerin yoksul işsizler için barınılamaz ve geçinilemez yerler haline gelmesinde aranmalıdır.

Bu dönüşümün tarla bitkilerinin üretim miktarlarına etkisi (Tablo 5), durumun vahametini daha açık biçimde ortaya koymaktadır:

Bu tabloda yem bitkileri dışındaki tüm değişikliklerin kendi içinde açıklanması mümkündür. Örneğin baklagillerdeki ılımlı, yumru bitkilerdeki dehşetli gerileme ile yağlı tohumlarda artış, devletin sübvansiyon politikalarıyla, tahıllardaki tamamına yakını mısır alt kaleminde yaşanan artış genetik yapısı şaibeli yabancı tohumların kullanıma sokulmasıyla açıklanabilir. Açıklanması bu kadar kolay olmayan, yem bitkilerindeki artıştır. 1999-2009 aralığında yem bitkisi üretimi 5 milyon tondan 20 milyon tona çıkmış, ekilen alan 3,4 milyon dekardan 14,8 milyon dekara

Tablo 4. Tarımsal arazi kullanımı (2002-2008, bin hektar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tarla Alanı	23163	22554	23066	23024	22131	21164	20719
Ekilen Alan	18123	17563	18110	18148	17440	16945	16460
Nadas Alanı	5040	4991	4956	4876	4691	4219	4259

Kaynak: TÜİK İstatistik Yıllıkları (2004-2009)

Tablo 5. Tarla bitkilerinin üretim miktarları (1999-2009, ton)

	1999	2009	Değişim (%)
Tahıllar	28.885.720	33.577.151	13,97
Baklagiller	1.360.300	1.237.240	-9,95
Endüstriyel bitkiler	20.242.618	19.989.268	-1,27
Yağlı tohumlar	2.308.577	2.396.044	3,65
Yumru Bitkiler	8.708.000	6.503.783	-33,89
Yem Bitkileri	5.076.580	20.558.634	75,31

Kaynak: www.tuik.gov.tr (10.07.2010)

yükselmiştir. Aynı aralıkta Türkiye'nin canlı hayvan stoku artış göstermiş olsaydı, yem bitkisi üretimi artışı bu çerçevede açıklanabilirdi. Ne var ki, 1999-2009 periyotunda küçükbaş hayvan stoku yüzde 30, büyükbaş ve kümes hayvanı stoku ise yüzde 5 gerilemiş, üstelik tavuk çiftliklerinde düşük kaliteli ithal mısır kullanımı norm haline gelmiştir. Dolayısıyla fazladan üretilen 15 milyon ton hayvan yemini kimin yediği belli değildir.

Bu durumun açıklaması, Türkiye'nin tarım politikalarında geline noktanın da açıklamasıdır. 2001 krizi sonrasında Kemal Derviş tarafından yürürlüğe konulan, Ak Parti iktidarı tarafından da sapmasız biçimde sürdürülen neoliberal ekonomi politikalarının tarımsal destek namına tek içeriği gelir desteğidir, üreticinin daha fazla üretmesini teşvik eden her türlü destek yalnızca dışlanmamakta, Dünya Ticaret Örgütü tarafından da ticareti bozucu bulunmaktadır. 1999-2009 periyotunda devlet ürün desteğinden neredeyse tamamen çekilmiş, üretim miktarıyla bağlantılı olmayan doğrudan gelir desteği uygulaması yapılmıştır.

Diğer yandan, piyasa mekanizmalarıyla devlet desteği olmaksızın karşı karşıya kalan çiftçi her yıl hangi ürünün para edeceği konusunda ancak tahmin yürüterek hareket edebilmekte, üst üste birkaç yıl zarar ettikten sonra da çoğunlukla üretimden tamamen vazgeçip tarlasına maliyeti çok düşük olan yonca, fiğ ya da silajlık mısır gibi yem bitkileri ekmektedir. Böylelikle büyük miktarda köylü, aslında üretmeden yaşamakta, doğrudan gelir desteği ve emekli maaşıyla geçimini sağlamaktadır. Kırsal nüfusun yaş ortalaması ciddi biçimde yükselmiş, gençler köyü yalnızca yazlık sayfiye yeri olarak kullanmaya başlamıştır (Akder, 2003).

Sonuç

Tüm bulgular ışığında, bir kısmı konjonktürel, bir kısmı ise tarihsel bir dizi tespitte bulunmak mümkün görünmektedir.

Bugün Türkiye'de tarımsal üretim olanaklarının önemli bir kısmı kullanılamamaktadır. Piyasa mekanizmaları nedeniyle tarımsal üretim, bilhassa

küçük ölçeklerde kar getirmek şöyle dursun, kendi kendisini dahi döndüremeyen bir hal almış, devletin uyguladığı üretimden bağımsız destek politikaları da köylüyü üretimden uzaklaştırmıştır. Geline noktada arazi rantı yüksek olan yerlerde tarım arazileri tarım dışı amaçlarla kullanılmakta, diğer yerlerde de önemli miktar arazi fiilen boş tutulmaktadır. Bu durum, tarım kesiminden mutlak anlamda bir istihdam kaybına neden olmaktadır. Kriz koşulları ve yüksek işsizlik nedeniyle son iki yılda durmuş görünen bu eğilimin, kriz koşulları geride bırakıldıktan sonra yeniden hız kazanması beklenmelidir.

Bu durum yalnızca istihdam açısından sorun yaratmamaktadır. Dünya gıda fiyatları son yıllarda, biyoyakıt fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişki nedeniyle, giderek daha dalgalı bir seyir izlemektedir. Petrol fiyatlarının yüksek seyrettiği dönemlerde gıda fiyatları da yükselmekte, gıda ithalatına bağımlı ülkeler bu dönemlerde önemli sıkıntılar çekmekte, bu sıkıntı özellikle yoksulları vurmaktadır.

Buna paralel olarak son yıllarda, zengin ancak yeterli tarım arazisine sahip olmayan ülkeler yoksul ülkelere tarım arazisi satın almaya başlamıştır. Güncel tartışmalarda "yeni sömürgecilik" olarak betimlenen bu süreç, pek çok ülkenin gıda güvenliğini belirgin biçimde tehlikeye sokmuştur (Petras, 2008). Körfez ülkelerinin bu çerçevede Türkiye'den tarım arazisi almak istedikleri, hatta bu doğrultuda bir takım uzun süreli kiralama anlaşmalarının yapıldığı bilinmekle beraber; tarım arazileri de neticede özel mülk olduğu ve bu arazilerin kiralanması da kiracı ve mal sahibi arasında bir sözleşme çerçevesinde olduğu için, Türkiye'nin tarım arazilerinin ne kadarının yabancı yatırımcıların tasarrufu altında olduğu konusunda bir veri bulunmamaktadır.

Diğer yandan, tarımsal üretim Türkiye burjuvazisinin ilgi alanının dışındadır. Türkiye'de toprak mülkiyeti önemli eşitsizlikler barındırmakta ve halen çok büyük topraklara sahip şahıslar bulunmakta beraber, sermaye sınıfının iktisadi faaliyeti içerisinde tarımsal üretim yok denecek kadar

az bir yer kaplamakta, tarımsal üretimin büyük bölümü orta sınıf mensubu sayılabilecek kendi kendisine yeterli çiftçiler ile yoksul köylüler tarafından gerçekleştirilmektedir. Büyük sermaye, tarıma yatırım yapmak yerine bu kesimde üretilen artı değere kredi faizleri, sözleşmeli çiftçilik vb. yollarla el koymaktadır.

Bütün bu sorunlar yumağının altında yatan sebep, kapitalist piyasa ekonomisinin irrasyonel işleyişidir. Bu işleyiş, devlet müdahalesi olmasızın kar getirmeyen tarımsal üretim olanaklarını değersizleştirmekte ve tahrip etmektedir. Dolayısıyla Türkiye tarımının sorunlarının kalıcı çözümü ne iki yıldır uygulanmaya çalışılan havza destekleme modelinde, ne toprak toplulaştırma çabalarında, ne de kapitalizm koşulları altına yapılması imkansız ayrıca yapılsa da fayda getirmeyecek olan toprak reformundadır. Bu ve benzeri piyasa içi müdahalelerin tümü, uzun erimde faydasız kalacaktır. Kapitalist piyasa mekanizmaları, sermaye yapısı çok güçlü büyük çiftlikler dışındaki her türlü tarımsal yapıyı uzun erimde üretim yapamaz hale getirmekle beraber, kendiliğinden büyük çiftliklerin ortaya çıkmasına da neden olmamaktadır. Dolayısıyla halkın gıda güvenliğinin sağlanması, tarımsal üretim olanaklarının rasyonel biçimde değerlendirilmesi gibi hedefler varsa, bu hedefler piyasa dışı müdahalelerin ürünü olmak zorundadır.

DİPNOTLAR

1 Murabaha, Şer'i hükümlere uygun ipotek karşılığı tefecilik olarak tanımlanabilecek bir borç verme biçimidir.

2 Bu ayırımın kişilerde somutlanmış hali İsmet İnönü ile Celal Bayar arasındadır. Devletçilik ilkesinin benimsenmesi sürecinde 1929-1932 döneminde yaşanan gerilim, savaş sonrası CHP-DP ayrışmasının zeminini oluşturmuştur.

3 1952 sayımında toplam 194.519.410 dekar bulgularanan toprak mülkiyeti, 1963 sayımında 167.343.350 dekar düşmekte, 1973 sayımında ise ancak 170.649.940 dekar yükselmektedir. 1970'lerin sonuna doğru toprak reformu tartışmalarının küllenmesinin ardından saklanan topraklar "yastık altından" çıkmakta ve toplam mülkiyet 1980

sayımında 226.263.818 dekar sığramaktadır. Görünüşe bakılırsa, toprak reformu tartışmaları ile beyan edilen toprak miktarı arasında negatif bir ilişki mevcuttur. Nitekim DİE tarafından derlenen tarım istatistiklerinde bulgularanan toprak miktarları ile yapılan tarım sayımı anketinde beyan edilen toprak miktarları birbirlerini tutmamaktadır. Boratav (1998) tarafından yapılan bir karşılaştırmaya göre, 1963 sayımında yaklaşık 93 milyon, 1973 sayımında ise yaklaşık 134 milyon dekar toprak eksik beyan edilmiştir. Büyük toprak sahiplerinin topraklarını eksik beyan etmesi ve aile fertlerinin içinde pay ederek toplam büyüklüğü saklaması, cumhuriyet tarihi boyunca süregelen bir olgudur (Akad, 1987; Köymen, 1981); ancak bu olgu 1960-1980 aralığında çok ciddi bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle, 1963 ve 1970 tarım sayımlarının verileri büyük toprak sahipliği açısından güvenilir değildir.

KAYNAKLAR

Akad, M.T. (1987); "Kırsal Kesime Devlet Müdahaleleri ve Kooperatifler", 11. Tez Kitap Dizisi - 7 içinde, İstanbul: Uluslararası.

Akder, A.H. (2003). "Türkiye Tarım Politikasında 'Destekleme Reformu'", ASOMEDYA.

Avcioğlu, D. (1969). Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), Ankara: Bilgi.

Barkan, Ö.L. (1980). "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi"; Türkiye'de Toprak Meselesi - Toplu Eserler-1 içinde, İstanbul: Gözlem.

Boratav, K. (1998). "1963 ve 1970 Tarım Sayımlarına Göre Toprak Dağılımı", 75 Yılda Köylerden Şehirlere içinde (der. Oya Baydar), İstanbul: Tarih Vakfı.

Boratav, K. (2004). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, 8. Baskı, İstanbul: İmge.

Boratav, K. (2006). Türkiye'de Devletçilik, 2. Baskı, İstanbul: İmge.

DİE (1973) Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara.

DİE (1994). 1991 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları, Ankara.

DİE (2004). 2001 Genel Tarım Sayımı, Ankara.

Kanbolat, Y. (1963). Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği, Ankara: AÜ SBF.

Kayıkçı, M. (2005). Türkiye'de Tarım Topraklarının Tarım Dışı Amaçlarla Kullanımı: Adapazarı Örneği, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Kıray, M. ve Hinderink, J. (1970). Social Stratification as an Obstacle to Development: A Study of Four Turkish Villages, New York: Praeger.

Köymen, O. (1981). Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938) (Oya Silier ismiyle), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Köymen, Oya (2003) "Türkiye Tarımı ve Tarım Politikaları 1923-1980", Sosyalist Türkiye Hangi Kaynaklarla Kalkınacak? içinde, İstanbul: NK.

Küçük, Y. (1997). Türkiye Üzerine Tezler 1908-1988 I, İstanbul: Tekin.

Ortaylı, İ. (2008). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 26. Baskı, İstanbul: Timaş.

Önal, N.E. (2007). 1980'den Günümüze Tarımsal Destek Sisteminin Dönüşümü: Köylülüğün Tasfiyesi; 10. TSBD Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuş tebliğ; Ankara.

Önal, N.E. (2009A). Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarımsal dönüşüm (1858-1918), 1. Uluslararası Anadolu İktisat Kongresi'nde sunulmuş tebliğ, Eskişehir.

Önal, N.E. (2009B). Türkiye'nin İktisadi ve Siyasi Tarihinde Toprak Reformu Tartışmalarının Rolü, Toprak Mülkiyeti Sempozyumu'nda sunulmuş tebliğ, Ankara.

Önder, İ. (1988). "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikaları", Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000) içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), Ankara: Yurt.

Parvus Efendi (1977). Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, İstanbul: May.

Petras, J. (2008). The Great Land Giveaway: Neo-Colonialism by Invitation, Global Research, 1 Aralık 2008, Erişim Tarihi 10.07.2010

<http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=11231>

Quataert, D. (2008). Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Rozaliyev, Y.N. (1978). Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesinin Özellikleri (1923-1960), Ankara: Onur.

Rozaliev, Y.N. (1979); Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri, İstanbul: Belge.

Sertel, S. (1969). Roman Gibi, İstanbul: Ant.

Toprak, Z. (1988). "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900-1950)", Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000) içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), Ankara: Yurt.

Tökin, İsmail Hüsrev (1932); "Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı", Kadro, 4: 10-14.

Tökin, İ.H. (1990); Türkiye Köy İktisadiyatı, İstanbul: İletişim.